

GAGAVUZ TÜRKÇESİ SÖZ DİZİMİNDE YABANCI DİLLERDEN ETKİLENMELER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Yrd. Doç. Dr. İsmail ULUTAŞ*

Öz

Bugün ağırlıklı olarak Moldova'da yaşayan Gagavuz Türkleri tarafından anadili olarak kullanılan Gagavuz lehçesi, Türkçenin Oğuz koluna mensuptur. Türkçenin söz diziminde temel unsur sonda, yardımcı unsur başta gelir kuralına aykırı söz dizimi yapıları sergileyen Gagavuz lehçesi, bu yönüyle diğer Türk lehçelerinden ayrı bir yerde durmaktadır. Bu yapılar özellikle ismi niteleyen sıfat fiillerin yerine bitimli ilgi cümlelerinin kullanılmasında ön plana çıkıyor. Uzun asırlar Batı dilleri konuşucularının arasında yaşayan Gagavuz Türklerinin bu yabancı söz dizimi yapılarını Slav dillerinden almış oldukları düşünülmektedir. Çalışmamızda söz konusu yapıları ele almakta ve bunları Üretici-Dönüşümlü Dil Bilgisi, Yönetme ve Bağlama dil bilimi kuramları çerçevesinde değerlendirmekteyiz.

Anahtar kelimeler: Gagavuz Türkçesi, Sıfat-Fiiller, İlgili Cümleleri, Baş Ad (Baş İsim), Bağlama Zamiri, Üretici-Dönüşümlü Dil Bilgisi, Yönetme ve Bağlama Teorisi.

Abstract

A General Overview of Foreign Influences in Gagauz Syntax

Today the Gagauz language is spoken as a mother tongue by Gagauzi living mostly in Moldova and belongs to the Oghuz branch of Turkic languages. The rule that the base component is placed at the end of constituent or sentence in Turkic languages is not always obeyed in the Gagauz syntax. From this point the Gagauz language differs from other Turkic

* Balıkesir Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

languages. These structures especially are visible in the use of finished relative clauses. We are of the opinion that these structures have been borrowed from Slavic languages with whose speakers the Gagauzi have lived as neighbours for centuries. In the analysis of examples the Generative-Transformational Theory and the Government and Binding Theory will be used.

Key words: *The Gagauz Language, Participles, Relative Clause, Head Noun, Relative Pronoun, The Generative-Transformational Theory, The Government and Binding Theory.*

1. Giriş

Günümüzde Gagavuz Türklerinin büyük çoğunluğu Moldova Cumhuriyeti'nin güney kısmında yer alan Gagauz Yeri'nde yaşıyorlar. Burada yaşayanlar en büyük Gagavuz topluluğunu oluşturmaktadır. Moldova dışında Bulgaristan'ın kuzey doğu, Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyı bölgelerinde, Romanya, Yunanistan, Kazakistan ve Türkiye'de de Gagavuz toplulukları varlıklarını sürdürmektedir.¹

Yaşayan Türk lehçelerinin Oğuz koluna giren Gagavuz Türkçesi, bu grup içerisinde Türkiye Türkçesine en yakın olan lehçedir. Özellikle Türkiye Türkçesinin Rumeli ağızlarıyla büyük benzerlikler sergiler; bu benzerlikler yüzünden Gagavuz Türkçesi zaman zaman araştırmacılar tarafından Türkiye Türkçesinin bir ağızı gibi değerlendirilmiştir.²

Her ne kadar Türkiye Türkçesine en yakın modern Türk lehçesi olarak nitelendirilse de Gagavuz Türkçesi, söz dizimi alanında genel Türk lehçelerinin özgün söz dizimi özellikleri arasında pek görülmeyen bazı sistemli ayrılıklar sergilemekten geri kalmaz. Bu yazıda söz konusu söz dizimi farklılıklarından bazılarının üzerinde duracağız.

2. Cümle ve Kelime Grubunda Unsurların Dizilişi

Bu ayrılıklar hem cümledeki görevli unsurların dizilişinde hem de kelime gruplarındaki sözlerin dizilişinde görülür. Söz dizimi alanındaki farklılıklardan biri cümle içinde yer alan unsurların dizilişindedir. Gagavuz Türkçesinin yüklemi cümlenin başına yerleştiren devrik cümle yapısı, ilk duyanlarda güçlü bir farklılık hissi uyandırır. Bu çeşit cümleler Türk lehçelerinin yaygın olarak kullandığı özne-nesne-yüklem (ÖNY) sırasından ayrılarak özne-yüklem-nesne (ÖYN) veya yüklem-özne-nesne (YÖN) sırasını tercih ederler. Aşağıdaki örneklerde bu özellik açıkça görülüyor:

¹ Altay S. Amanjolov, "Kazakistan'daki Gagauzlar veya Hakiki Bulgarlar Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 92, s. 45-48, Ağustos, 1994; İsmail Ulutaş, *Relative Clauses In Gagauz Syntax*, The Isis Press, s. 15, İstanbul, 2004.

² Bakanız Nevzat Özkan, *Gagavuz Türkçesi Grameri*, s. 262, Ankara, 1996; Tadeusz Kowalski, "Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3, 1949.

1. *Varmış bir fikaara dāduylan bir babu.* U: 179³

'Bir fukara dedeyle nine varmış.'

2. *Yapêr dādu ona bir nicā Gagauzca biz deriz yapıy ona bir tūfecik.*
U: 179.

'Dede, ona biz Gagavuzcada dediğimiz gibi bir tūfekçik yapar.'

3. *Göreer bir tilkicik.* U: 179.

'Bir tilkicik görüyor.'

4. *Geçeer o yolcaazdan gene Vanuş ta göreer orda bir yabanı.* U: 179.

'O yoldan Vanuş yine geçiyor ve orada bir yabancı hayvan görüyor.'

Cümle içindeki görevli unsurların dizilişi söz konusu olunca Gagavuz Türkçesinin çok serbest bir cümle yapısı tipi sergilediği görülür. Unsurların hiçbirinin cümlede sabit bir yeri yoktur, bunlar cümlenin başına, ortasına veya sonuna rahatlıkla yerleştirilebilir. Burada katı bir yönlendirmeden uzak olan söz dizimi yapısı kullanıcıların biçim ve ifade kaygılarına göre şekillenmeye müsaittir.

2.1. Yüklem Öznenin Önünde

Konuşma ve yazı dilinde yüklemün öznenin önünde gelmesi, yüklemün öznenin sonunda gelmesi seçeneği kadar yaygındır.

5. *Bunu annattı Dobrioolu Katarina.* U: 167.

'Bunu Katarina Dobrioğlu anlattı.'

Birbirini takip eden iki eylemi barındıran bildirme cümlelerinde ortak olan özne genellikle bu iki eylemin arasına yerleştirilir.

6. *Açan sabaleyn uyanêrlar onnar yatêrlar bir büük evdâ.* U: 169.

'Sabahleyin uyandıklarında onlar büyük bir evde yatmaktadırlar.'

Monotonluğu kırmak gibi biçim ve stil kaygıları hem konuşma hem yazı dilinde yüklemün başta gelmesine yol açar.

7. *Ertesi günü hava oldu suuk, yaadı çok kaar.* Gani: 11.⁴

'Ertesi günü hava soğuk oldu, çok kar yağdı.'

2.2. Yüklem Öznenin Sonra

Unsurların bu tipte dizilişi de yukarıda ifade ettiğimiz gibi aynı oranda yaygındır.

8. *Çocuk pek sevinirdi.* Gani: 19.

'Çocuk pek sevinirdi.'

Yüklemün öznenin sonra geldiği cümlelerde, özellikle belirtili nesnenin yüklemi takip etmesi yani cümlenin sonunda yer alması, Gagavuz Türkçesinde daha çok ve doğal görünen seçenektir.

³ Gagavuz Türkçesinden verilen örneklerin alındığı kaynak: İsmail Ulutaş, *Relative Clauses In Gagauz Syntax*, The Isis Press, İstanbul, 2004; rakam örnek cümlenin alındığı sayfayı göstermektedir.

⁴ Gani notuyla verilen örneklerin alındığı metin: N.İ. Baboğlu, *Gani: Annatmalar Uşaklara Deyni*, Kişinâu, 1999; rakam örneğin alındığı sayfayı göstermektedir.

9. *Gani severdi kış günnerini.* Gani: 11.

'Gani kış günlerini severdi.'

Yer tamlayıcılarının, tümleçlerin sırasında tam bir serbestlik hâkimdir. Bu unsurlar yüklem tarafından yönetilir ve bu yönetim çekim ekleri ile yapılır. Çekim eklerinin açıkça görünür olması tümleç ve yer tamlayıcılarının cümle içinde serbestçe yer değiştirmesine imkân sağlamaktadır.

10. *Gani hep sorardı mamusuna.* Gani: 10.

'Gani annesine hep sorardı.'

Zaman bildiren ifadelerin de cümlede sabit bir yeri yoktur, bunlar genellikle cümlenin başında yer alır.

11. *Bölä duvadan sora, geniş geniş adımnayarak, avucunnan ekârdi boodayı erä.* Gani: 23.

'Böyle duadan sonra geniş geniş adımlayarak buğdayı yere avucuyla ekerdi.'

Fiil ismi yapan *-mAk* eki ve ardından gelen yönelme eki kalıplaşarak *-mAA* biçiminde maksat bildiren ifadeler için kullanıldıklarında cümlede yüklem hemen ardında yer alırlar.

12. *O da yardım edecek haydamaa saamaları strungaya.* Gani: 23.

'O da koyunları ağıla sokmaya yardım edecek.'

2.3. Kelime Gruplarında

Bu başlık altında Gagavuz Türkçesinde isimleri nitelemekte kullanılan fiil kökenli bitimli (ilgi cümleleri) ve bitimsiz (sıfat-fiiller) yapıları ele alacağız.

Türk lehçelerine baktığımızda ismi niteleyen fiil kökenli yapılarda iki farklı oluşum görüyoruz: bitimli (ilgi cümleleri) ve bitimsiz (sıfat-fiiller) yapılar.

2.3.1. Sıfat-fiiller

Sıfat-fiil eki almış bitimli olmayan bir fiilin arkasından gelen ismi nitelemesiyle oluşturulan yapılarda sıfat fiil ya eksiz olur veya şahıs ifadesi için bir iyelik eki taşıyabilir. Türk lehçelerinde en yaygın olan ve Türkçenin söz dizimine uygun olan bu niteleme yapısı Türk tipli niteleme yapısı olarak adlandırılabilir; *okuduğum kitap, Hasan'ın okuduğu kitap, kitap okuyan çocuk* gibi.

Gagavuz Türkçesinde sıfat-fiil ekleri hem konuşma hem yazı dilinde kullanılıyor, ancak bitimli niteleme cümleleriyle karşılaştırıldığında bunların kullanımı daha azdır. Aşağıda metinlerimizde geçen sıfat fiilli kullanımlardan bazı örneklerle bunlardan ilkinin parantezli analizini veriyoruz. (Parantezli analizde kullanılan kısaltmalar: TC: temel cümle; YC: yardımcı cümle; AÖ: ad öbeği; i: indeksli, işaretli, eş göndermeli, aynı varlığı işaret edenler; —: boşluk, yardımcı cümleden taşınan unsurun bıraktığı boşluk;)

bağlayıcı unsurları kullanılır. *kim* Türkçe kökenli soru zamiridir, *ki* ise Farsça kökenli bağlama edatıdır. Bu iki bağlayıcı unsurun işlevleri arasında farklılık yoktur, ikisi de aynı yapılarda herhangi ayırt edici bir özellik veya kurala bağlı olmadan kullanılabilir. Türkiye Türkçesi dışındaki Türk dilinin tarihi dönemlerinde kullanılmış bazı bitimli ilgi cümlesi örneklerini aşağıda veriyoruz: *baka kör bu sözler kim aydım sanga* 'sana söylediğim bu sözler dikkat et.' (Kutadgu Bilig'ten, Schönig 1993:182)⁸; *ol kim kördüm sening katında keldi*. 'senin yanında gördüğüm kişi geldi.' (Memlük Kıpçak Türkçesi, Schönig 1993:182); *ne kim ata aytır* 'babanın söylediği' (Codex Cumanicus, Schönig 1993:182).

Osmanlı Türkçesi metinlerinde de *ki* ve *kim* bağlayıcılarıyla kurulmuş bitimli fiil yapılarının ismi niteleme örneklerine çok sık rastlanır: *Yafese çıkınca ki Nuh Peygamberün oğludur*. 'Nuh Peygamberin oğlu olan Yafes'e çıkınca' (Çağatay 1963:329)⁹; *birünün adı Ertugrul kim Osmanun atasıdır*. 'Osman'ın babası olanın adı Ertuğrul' (Çağatay 1963:330).

Yaşayan Türk lehçelerinde de bitimli yardımcı cümlelerin isimleri nitelemekte kullanıldığını görüyoruz. Özbekçe: *ol adam ki dräxtni kesipdur*. 'ağacı kesen adam' (Schönig 1993:184); Azeri Türkçesi: *Respublika elä dövlätä deyirlär ki, onu bir adam - çar deyil, seçilmiş adamlar idare edirlär*. 'Cumhuriyet diye bir kişinin, çarın değil seçilmişlerin yönettiği devlet biçimine diyorlar.' (Schönig 1993:183); Türkiye Türkçesi: *Yahya Kemal ki Türk şiirinin en büyük şairlerindendir aruz ölçüsünü de şiirlerinde kullanmıştır*.¹⁰

Modern ve tarihi Türk lehçelerinden verdiğimiz yukarıdaki örneklerde Farsçadan alınmış *ki* bağlacına benzetilerek Türkçe kökenli *kim* soru zamininin de bitimli yardımcı cümlelerde bağlayıcı olarak kullanıldığını görüyoruz. Doğu Avrupa'da konuşulan Karayim Türkçesi *kim* zamirinden başka *qay* ve *ne soru* zamirlerini de, gerektiğinde isim çekimleri almış biçimleriyle, bitimli yardımcı cümlelerin bağlayıcıları olarak kullanıyor. Dolayısıyla bitimli fiillerle kurulmuş yardımcı cümlelerin isimleri nitelemelerinde Karayim Türkçesi sistemi biraz daha geliştirmiş görünüyor: *Siz ol tuvğanlar da öskanlar bu özu qınyda, qaysında tuvdam da östum men da*. 'Siz de benim doğup büyüdüğüm bu ülkede doğup büyüdünüz.' (Çağatay 1972:129)¹¹; *üvc'okt'a, ne anda kondarg'an*. 'orada inşa edilen küçük evde' (Schönig 1993:185).

Aynı şekilde Hakas Türkçesi de *hay* soru zamininin iyelik eki almış biçimlerini yardımcı cümlelerin bağlayıcısı olarak kullanıyor: *Mungar ulug*

⁸ Örneklerin alındığı metin: Claus Schönig; 'Finitprädizierte Relativsätze in den sogenannten altaischen Sprachen', Acta orientalia Hungarica, 1992-1993.

⁹ Örneklerin alındığı metin: Saadet Ş. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri, VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*, Ankara, 1963.

¹⁰ Haig, Geoffrey; *Relative Constructions in Turkish*, Wiesbaden, 1998.

¹¹ Örneklerin alındığı metin: Saadet Ş. Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri II. Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ankara, 1972.

kijiler, hayzılanıñ sırer künniñ toğaşcazar. 'Bunlar sizin her gün karşılaştığınız ulu kişiler' (Schönig 1993:186); *Püün klubta andağ çahsı koncert polgan, haydaqı mi nam körbeem.* 'Bugün kulüpte benim daha önce hiç görmediğim güzellikte bir konser oldu' (Schönig 1993:186).

3. Gagavuz Türkçesinde İsmi Niteleyen Bitimli Fiil Yapıları: İlgi Cümleleri

İsmi nitelerken sıfat fiillerin yanı sıra bitimli fiillerle kurulmuş ilgi cümlelerini de kullanan Gagavuz Türkçesinde bu çeşit yapılar yabancı dillerin özellikle Rusçanın etkisiyle kullanıma geçmiş görünüyor. İlgi cümlelerinde nitelenen isim, bu ismi niteleyen yardımcı cümle ve bu iki unsuru birbirine bağlayan bir bağlayıcı bulunur. Nitelenen isim hem asıl cümlenin içinde hem de yardımcı cümlenin içinde özne, nesne, tamlayıcı gibi sentaktik görevler üstlenir. Nitelenen ismin iki ayrı cümledeki görevi birbirinden farklı değerlendirilmelidir.

Bitimli yardımcı cümlelerde bağlayıcı olarak genellikle soru zamirleri kullanılır. Soru zamirlerinin bu görevle kullanılmaları diğer dünya dillerinde de çok yaygındır. (örn. İngilizcede *who, which, where*). Soru zamirleri ve soru kelimeleri ilgi cümlelerinde bağlayıcı unsur olarak kullanıldığında iki farklı yolu diller tercih edebiliyor: hiçbir değişiklik yapmadan bağlayıcı olarak kullanmak veya ek getirerek bağlayıcı yapmak.

Gagavuz Türkçesi soru zamirleri ve soru kelimelerini hiçbir değişikliğe tabi tutmadan bağlayıcı olarak kullanıyor: *kim, ne, nāanı, nerey(ā), nāanda, ner(e)dā, nāandan, ner(e)dān, angısı* (soru zamiri *angı* bağlayıcı olarak kullanılırken 3. şahıs teklik veya çokluk iyelik ekini alır). Bu soru kelimelerinin dışında *anı* bağlayıcı unsur olarak kullanılanların bir diğeridir. Şimdi Gagavuz Türkçesindeki söz konusu bağlayıcılara örneklerle, yakından göz atalım.

3.1. kim

Nitelenen isim insan olduğunda *kim* zamiri bağlayıcı unsur olarak kullanılır. Nitelenen ismin ana cümledeki ve yardımcı cümledeki görevlerine bağlı olarak *kim* isim çekim eklerini alabilir. Soru kelimeleri yardımcı cümleden boşalan unsurun yerini doldururlar ve bu isimle aynı çekim ekini alırlar. *anı, ki* gibi bağlayıcılar ise çekim eki almazlar. (Parantezli analizde kullanılan kısaltmaları yeniden veriyoruz: TC: temel cümle; YC: yardımcı cümle; AÖ: ad öbeği; i: indeksli, işaretli, eş göndermeli, aynı varlığı işaret edenler; —: boşluk, yardımcı cümleden taşınan unsurun bıraktığı boşluk;)

14. *İste o adamdan kimdā var para.* U:76

'Parası olan adamdan iste.'

[İste o [adamdan [kimde — var para]]]
TC AÖ i YC i i

14 numaralı cümlede *adam* baş adı (nitelenen isim) yardımcı cümle- nin tümleci iken buradan taşınmış, onu niteleyen yardımcı cümle- nin önüne geçmiştir. Bıraktığı boşluk (— işaretiyle gösterildi), soru zamiri *kim* ve baş ad *adam* eş göndergelidir. Taşınan *adam* temel cümledeki tümleç görevine uygun olarak isim çekimine girmiş *adamdán* biçimini almıştır. Soru zamiri *kim* yardımcı cümle ile baş adı bağlama görevini üstlenmiş ve yardımcı cümledeki sentaktik konumuna uygun olarak lokatif çekimine girerek *kimde* biçimini almıştır.

15. *Da her bir kişiyä kim geçcek buradan bän taze püinir vercem.* U: T11:7

'Buradan geçecek her bir kişiye ben taze peynir vereceğim.'

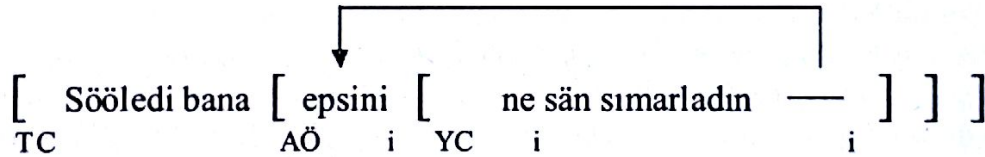
Cümlede *kişi* baş ismi, '*kim geçcek buradan*' yardımcı cümlesi tarafından nitelenirken bağlayıcı unsur herhangi bir isim işletme eki almamış soru zamiri *kimdir*. Bu cümlede bağlayıcı unsur olarak kullanılan soru zamiri *kim*, yardımcı cümledeki sentaktik göreviyle ilgili olarak bulunma durum ekini almıştır.

3.2. ne

Nitelenen isim insan değilse *ne* soru zamiri bağlayıcı unsur olarak kullanılır.

16. *Sööledi epsini bana ne sän sımarladın.* U: T8:16

'Senin ısmarladıklarının hepsini bana söyledi.'

16 numaralı cümle *epsi* ismi yardımcı cümlede nesne olarak görev almaktadır. Taşınım işlemiyle buradan alınıp onu niteleyen yardımcı cümle- nin önüne geçmiştir. Bıraktığı boşluk, soru zamiri *ne* ve baş ad *epsi* aynı kavrama gönderme yapmaktadırlar. *Epsi* taşındıktan sonra temel cümlede nesne görevinde kullanılmış buna uygun olarak da isim çekimi- ne girmiştir. Bağlama görevinde kullanılan soru zamiri *ne* yardımcı cümle ile baş adı bağlamakta, yardımcı cümledeki sentaktik konumuna uy- gun olarak akuzatif halinde bulunmaktadır. Bağlayıcı unsur *ne* ile nite- len isim *epsi* arasına *bana* kelimesi girmiştir. Burada da söz dizimi açı- sından bir esneklik söz konusudur.

3.3. nänä, nerey(ä)

Bu bağlayıcıların kaynağında *ne* soru zamiri vardır. Yönelme eki al- mış bu iki bağlayıcının işlevleri tamamen aynıdır, değişimli olarak birbir- lerinin yerine kullanılabilirler.

17. *Sooran hazırlênz gardınayı nänä girecek diplär.* U:T23:7

‘Sonra diplerin geçirileceği perdeyi hazırlıyoruz.’

[Sooran hazırlêrız [gardinayı [nâanı — girecek diplâr]]]
 TC AÖ i YC i i

Nitelenen isim *gardina*, niteleyici yardımcı cümle ‘*nâanı girecek diplâr*’, bağlayıcı unsur *nâanı*. İlgili unsurlar yine taşınım kuralıyla yüzey yapıyı oluşturmuş ve fiilin yönetiminde uygun çekim eklerini almışlardır.

3.4. nâanda, ner(e)dâ

Soru zamiri *ne* bulunma durum ekini alarak bitimli yardımcı cümlelerde bağlayıcı görevini üstleniyor. İşlev açısından bu iki bağlayıcı farklı değildir, birbirlerinin yerlerine değişimli olarak kullanılabilirler.

18. *Gidiylâ bir küyâ neredâ uje konuşamışlar.* U:T11:16

‘Önceden konuştukları köye gidiyorlar.’

[Gidiylâ [bir küyâ [neredâ — uje konuşamışlar]]]
 TC AÖ i YC i i

Küy baş adı yardımcı cümlede bulunma ekli yer tamlayıcısı, temel cümlede ise yönelme ekli yer tamlayıcısı olarak görev alıyor. Derin yapıdaki yerinden taşınmış, onu niteleyen yardımcı cümlelerin önüne geçmiştir. Bağlama zamiri *neredâ* yardımcı cümle ile baş adı bağlama görevini üstlenmiş ve yardımcı cümledeki sentaktik konumuna uygun olarak (baş adla eş göndergeli olduğu için) lokatif çekimine girmiştir.

3.5. nâandan, ner(e)dân

Soru zamiri *ne* kaynaklı ayrılma durum eki almış bu bağlayıcılar da eş işlevlidirler. Değişimli olarak kullanılabilirler.

19. *O yer neredân Gagauzlar peedalandı bilinmeer.* U:74

‘Gagavuzların çıktığı o yer bilinmiyor.’

[[O yer [neredân — Gagauzlar peedalandı]] bilinmeer]
 TC AÖ i YC i i

Gagauzlar o yerdâ peedalandı yardımcı cümlesinde bulunma ekli olarak yer tamlayıcı görevinde olan baş ad *yer*, yüzey yapıda edilgen temel cümlelerin nesnesi/sözde öznesi görevindedir.

3.6. angısı, angıları

Soru kelimesi *angi* 3. teklik veya çokluk iyelik ekini alarak bağlayıcı unsur göreviyle kullanılabilir. Bu bağlayıcı canlı veya cansız varlıkları işaret eden isimlerin yanında insanları nitelerken de kullanılabilir.

20. *Kitka o çiçek angısı yapılmış parçadan ya kimi kiyattan.* U:T17:52

'Kumaştan bazen de kâğıttan yapılan kitka bir çeşit çiçektir.'

[[Kitka [angısı — yapılmış parçadan ya kimi kiyattan]] o çiçek]
TC AÖ i YC i i i

Baş ad, bir başka deyişle nitelen isim *kitka* temel cümlede özne görevinde, buraya edilgen yardımcı cümlelerin nesnesi/sözde öznesi görevinde iken taşınmış. Yardımcı cümleyi nitelendirme göreviyle baş ada bağlayan soru zamiri *angısı*, boşluk, baş ad ve baş adın temel cümledeki zamir tekrarı o hepsi eş göndergelidir. Zamir tekrarı cümlede pekiştirme maksatlı olarak kullanılmıştır.

21. *Açan kimse yok da buldu dâduyu angısı oturardı iskembe çıtada da tütürerdi bir sigarka.* U:T14:37

'Başka kimse olmasa da orada tahta iskemlede oturup sigara tütüren dedeyi buldu.'

Nitelenen baş isim *dâdu*, yardımcı cümlede özne görevinde iken taşındığı temel cümlede nesne görevini üstleniyor. Yardımcı cümleyi nitelendirme işleviyle baş isme bağlama vazifesini soru zamiri *angısı* üstlenmiş.

3.7. ani

Gagavuz Türkçesinde soru kelimesi olarak kullanılmayan bu bağlayıcının kullanılabileceği hedef isimlerin kümesi çok geniştir. Canlı veya cansız varlıkların yanında insanlar da bu bağlayıcının yer aldığı bitimli yardımcı cümlelerle nitelenebilir. Diğer bağlayıcılarla birlikte kullanılması da mümkün olan *ani* bu şekilde iki bağlayıcıdan oluşan birlikler meydana getirme özelliğine de sahiptir. Ancak birden fazla bağlayıcı unsur kullanılması anlam ve işlev açısından hiçbir değişiklik meydana getirmez. Bu bağlayıcılardan birinin atılması her zaman mümkündür ve bu durumda hiçbir eksiklik meydana gelmeyecektir.

22. *O ilkin bu aberi süüliy bir karyaya orda ani dayma gözledirmiş bu papazı.* U:T2:341

'O bu haberi ilk önce orada daima papazı gözleyen bir kadına söylüyor.'

[O ilkin bu aberi süüliy [bir karyaya [orda ani — dayma gözledirmiş bu papazı]]]
TC AÖ i YC i i

Derin yapıdaki *Karı dayma gözledirmiş bu papazı orda* cümlesinde özne görevinde olan baş isim *karı*, bu cümlelerin dışına taşınıyor ve yardımcı cümle tarafından niteleniyor. Bağlama görevinde kullanılan *ani* bitimli yardımcı cümlelerin baş ismi nitelendirme için iki unsurun arasında yer alıyor. *Ani* baş isimle eş göndergeli değildir, sadece bağlama göreviyle yükümlüdür. Baş isim temel cümlede yönelme ekli tümleç olarak kullanılmakta.

23. *Biz kim ani duuduk burada şansora bu toprakta.* U:76
'Burada doğan bizler bundan sonra da bu topraklardayız.'

[[Biz [kim ani — duuduk burada]] şansora bu toprakta]
TC AÖ i YC i i

23 numaralı cümlede iki bağlama unsurunun kullanıldığını görüyoruz: *ani* ve *kim*. *Kim* baş ad ve boşluk ile eş göndergelidir. *Ani* eş göndergeli olmaksızın bağlama görevini icra ediyor, bu iki bağlama unsurundan birisi tekrar amacıyla kullanılmış görünüyor. *Ani* bağlayıcısı şimdiye kadar saydığımız diğer bağlayıcıların aksine herhangi bir isim işletme ekini almaz, yardımcı cümlenin fiilinin yönetimine girmediği için eksiz olarak kullanılır.

4. Nitelenen ismin ana ve yardımcı cümledeki sentaktik görevleri

Nitelenen isim hem ana cümlede hem de yardımcı cümlede özne, yüklem, nesne, tamlayıcı gibi bir sentaktik görevi yerine getirir. Bu iki cümlede alabileceği görevler açısından nitelenen isim üzerinde herhangi bir sınırlama yoktur. Gerekli isim işletme eklerini alarak olası bütün sentaktik görevleri her iki cümlede de üstlenebilir. *Ani* dışındaki bağlayıcılar da nitelenen ismin cümlelerdeki görevlerine uygun olan isim işletme eklerini alırlar. Bu muhtemel görevlerin hepsini gösteren örnekler derlediğimiz metinlerde mevcuttur.

5. Sonuç

Chomsky'nin geliştirdiği Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi kuramında dünya dillerinin derin yapıda teklik sergiledikleri ve söz konusu dillerin yüzey yapıda farklılaştıkları ileri sürülür.¹² Dillerde tek ve ortak olan derin yapı taşınım ve dönüşümlerle yüzeyde farklılaşmıştır. Derin yapıda aynı yerlerde bulunan cümlenin unsurları bu asıl yerlerinden alınıp yüzey yapıda farklı yerlere taşınırlar. Taşınan unsurların derin yapıda yerleri boş kalır, bu boşluk cümlenin başka unsurları tarafından doldurulur, bu doldurmalar kalıcı hale gelince diller yüzey yapıda farklılaşmış olur.¹³

Bir başka ifadeyle Üretici-Dönüşümlü Dilbilgisi kuramında yüzey yapı, derin yapının bir türevidir. Bu kuram çerçevesinde diller incelenirken taşınım ve dönüşümlerle ortaya çıkan yüzey yapıdan derin yapıya inmeye çalışılır.

Türk lehçelerinin gramerinde yardımcı unsurun esas unsurun önünde gelmesi ana kurallardandır. Cümledeki unsurların sıralanmasında

¹² Radford Andrew, *Transformational Grammar*, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.

¹³ Haegeman Liliane, *Introduction to Government and Binding Theory*, Second Edition, Oxford and Cambridge: Blackwell Publishing, 1995, s. 18-25.

esas unsur olan yüklemın sonda gelmesi asıl olsa da bu diziliş çeşitli sebeplerle değiştirilebilmektedir. Gagavuz Türkçesinde bunun yaygın örneklerini görüyoruz.

Yine sıfat tamlamalarında niteleyici olan sıfat daima ismin önünde gelir. Sıfat fiillerle kurulan sıfat tamlamalarında bu kurala riayet edilirken özünde Türk dilinin söz dizimine yabancılik sergileyen bitimli fiillerle kurulu yardımcı cümlelerin nitelediği isimlerden oluşmuş yapılarda esas unsur önde, yardımcı unsur onun arkasında gelir. Bu çeşit yapılar Gagavuz Türkçesinde hem konuşma hem de yazı dilinde çok yaygındır. Bu şekilde kurulmuş yardımcı cümlelerin isimleri niteleme örnekleri hem tarihi hem de yaşayan başka Türk lehçelerinde de görülmektedir. Ancak bunlar sınırlı sayıda bağlayıcılarla kurulmuş olan, sistemli bir yapıya ulaşmamış ve genellikle yazı dilinde kalıp konuşma diline sirayet edememiş örneklerdir. Gagavuz diline bu yönden en yakın olan Karayim Türkçesinde bile ilgili bağlayıcıların sınırlı sayıda olduğu gözlemleniyor. Gagavuz Türkçesinde hiçbir açık bırakmayan bütün bir set şeklinde kullanılan ilgili yapılar bu Türk lehçesinin komşuluğunda yaşayan Hint-Avrupa dillerinden Bulgarca, Rumence ve özellikle de Rusçadan alınmış görünüyor. Yukarıda verdiğimiz Gagavuz Türkçesinde ismi niteleyen bitimli ilgi cümleleri örnekleri ile karşılaştırmak üzere aşağıdaki Rusça cümleyi ele alalım:

Ya proçital knigu kotoruyu tı ot dal mne.

'Senin bana verdiğin kitabı okudum'

[TC Ya proçital [knigu [kotoruyu — tı ot dal mne]]]
AÖ i YC i i

Kniga 'kitap' baş adı yardımcı cümlelerin nesnesi iken buradan taşınmış, onu niteleyen yardımcı cümlelerin önüne geçmiştir. Bıraktığı boşluk, bağlama zamiri *kotory* ve baş ad *kniga* eş göndergelidir. Taşınan *kniga* temel cümlede de nesne görevine uygun olarak isim çekimine girmiş *knigu* biçimini almıştır. Bağlama zamiri *kotory* yardımcı cümle ile baş adı bağlama görevini üstlenmiş ve yardımcı cümledeki sentaktik konumuna uygun olarak akuzatif çekimine girerek *kotoruyu* biçimini almıştır.

Tarihin akışı içinde birbiriyle komşuluk yapan, sosyal, ticari, askeri vs. alanlarda ilişkiye geçen toplulukların dillerinin birbirlerinden söz almaları çok doğaldır. Kelime düzeyinde olağan kabul edilen bu etkileşim ve alışverişin bu seviyeden ileri geçmesi yani söz öbeklerinin kuruluş biçimlerinde etkili olması pek görülmez. Söz öbeklerinin daha muhafakar bir yapı sergiledikleri ve kolaylıkla alıntılanmayacakları düşünülür. Ancak Gagavuz Türkçesinde asıl unsurun başta olduğu söz öbekleri -derin yapıda asıl unsuru baş veya sona yerleştiren biçimler aynı olduğu için mevcuttur. Bu Türk lehçesi diğer Türk lehçelerinin ismi nitelemekte kul-

landıkları sıfat fiilli, bitimsiz ve nitelenen ismin önünden dallanan yapıları, hem konuşmada hem yazıda komşu dillerin etkisiyle bitimli ve nitelenen ismin arkasından dallanan yapılara dönüştürmüş görünüyor.

1999 yılında Gagavuz Yeri'ne yapmış olduğumuz araştırma gezisinde toplumda dil şuurunun üst düzeyde olduğunu, evlerde, okullarda, iş yerlerinde ve devlet dairelerinde Gagavuz Türkçesinin konuşulduğunu gözlemlemiştik. Ancak yaşayan Türk lehçeleri arasında Türk dilinin söz dizimine yabancı olan ilgi cümlesi kullanımlarını kendisine bir bütün olarak uyduran tek lehçe de Gagavuz Türkçesi olarak beliriyor.

Kaynaklar

Amanjolov, Altay S., 'O yazıke kazakstanskikh gagauzov', Voprosı Yazıkoznaniya, no.3, 1960.

Amanjolov, Altay S., "Kazakistan'daki Gagauzlar veya Hakiki Bulgarlar Hakkında", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 92, Ağustos, 1994.

Baboglu, N.İ., *Gani: Annatmalar Uşaklara Deyni*, Kişinâu, 1999.

Csató, Éva, 'A Typological Review of Relative Clause Constructions in Some Turkic Languages', *Proceedings of 5th International Linguistics*, August 15-17 (1990), (ed) Bengisu Rona, Hitit Yayınevi, Ankara, 1996.

Çağatay, Saadet Ş., *Türk Lehçeleri Örnekleri. VIII. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Kadar Yazı Dili*, Ankara, 1963.

Çağatay, Saadet Ş., *Türk Lehçeleri Örnekleri II. Yaşayan Ağız ve Lehçeler*, Ankara, 1972.

Haegeman, Liliane, *Introduction to Government and Binding Theory*, Second Edition, Oxford and Cambridge: Blackwell Publishing, 1995.

Haig, Geoffrey, *Relative Constructions in Turkish*, Wiesbaden, 1998.

Kowalski, Tadeusz, "Kuzey-Doğu Bulgaristan Türkleri ve Türk Dili", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 3, 1949.

Özkan, Nevzat, *Gagavuz Türkçesi Grameri: Giriş-ses bilgisi-şekil bilgisi-cümle-sözlük-metin örnekleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları 657, Ankara, 1996.

Schönig, Claus, 'Finitprädizierte Relativsätze in den sogenannten altaischen Sprachen', *Acta Orientalia Hungarica*, 1992-1993.

Ulutaş, İsmail, *Relative Clauses In Gagauz Syntax*, The Isis Press, İstanbul, 2004.